

Tilbage til det naturlige

Anmeldelse af Adam Paulsen og Rasmus Vangshardt: *En plads i solen. Den tyske livsreformbevægelses kulturhistorie*
545 sider, Turbine 2026

CHRISTIAN DE THURAH

På forsiden af *En plads i solen* af Adam Paulsen og Rasmus Vangshardt ser vi – i en ramme i jugendstil – et maleri af en ung mand, der står med ryggen til os på et klippefremspring og skuer op mod en blå himmel med forrevne skyer, mens vinden tager i hans lange, blonde lokker. Man kan næsten ikke undgå at komme til at tænke på et andet – ca. 100 år ældre – billede, nemlig Caspar David Friedrichs “Vandrer over tågehavet” fra 1818. Også her ser man en yngre mand (men lidt ældre end den første) stå på en klippe med ryggen til os og vind i det lyse hår og skue ud over et tåget bjerglandskab. Begge har de vendt sig fra os, dvs. fra civilisationen, og mod naturen. Men trods slægtskabet er der også iøjnefaldende forskelle på de to billeder. For mens Friedrichs vandrer står fuldt påklædt, lænet til sin vandrestok i rolig kontemplation, er den unge mand på forsiden af *En plads i solen* nøgen, og som i ekstase rækker han armene op mod den blå himmel med de forrevne skyer, som vil han favne den eller ligefrem kaste sig ud i den.

Billedet af den ekstatiske unge mand er malet af den tyske maler Hugo Höppner med kunstnernavnet Fidus (tryk på første stavelse!). Han var særdeles populær i sin samtid, dvs. fra slutningen af det 19. til et stykke op i det 20. århundrede, og billedet af den unge mand hang i flere versioner og talrige kopier rundt om i Tyskland. Höppner var også en markant skikkelse i den tyske livsreformbevægelse, og det er netop denne bevægelse, som *En plads i solen* vil give et signalement af. Det er en særdeles omfattende og nærmest uoverskuelig opgave, de to forfattere har påtaget sig, for reformbevægelsen har haft enorm udbredelse og indflydelse i Tyskland (og i nogen grad også i andre lande). I stedet for en strengt kronologisk historie får vi 16 kapitler, der hver fokuserer på en sag eller en person, der har haft særlig betydning for bevægelsen, og tilsammen giver disse punktnedslag et overblik over denne mangesidede og flertydige bevægelse.

I bogens første kapitel beskrives den sådan:

Livsreformen var en bred kulturel strømning, der manifesterede sig i et mylder af grupperinger og programmer. Længslen efter en ny, mere sandfærdig, holistisk eller naturtro livsform var man fælles om, vejen dertil kunne til gengæld gå ad vidt forskellige stier.

Fælles for hovedparten af disse stier var en eller anden form for abstinens, som f.eks. ikke at spise kød, drikke alkohol, ryge, tage traditionel medicin eller blive vaccineret. I stedet kunne man hengive sig til sol- og luftbade, nudisme eller meget simpelt "reformtøj", vegetarisme og et simpelt liv tæt på naturen i en koloni af ligesindede.

Det hele var en reaktion på den hektiske udvikling, der var sket i Tyskland siden rigets samling i 1871. Allerede i begyndelsen af denne periode havde filosofen Friedrich Nietzsche advaret om, at rigets samling ville blive "tysk ånds nederlag", og i tiden omkring århundredeskiftet følte et stigende antal mennesker, at det moderne, industrielle, urbaniserede og kapitalistiske samfund med dets jag, forurening og materialisme var unaturligt, åndløst og sygt og gjorde menneskene syge.

Den sygdom, man især risikerede at pådrage sig som moderne storbymenneske, var *neurasteni* eller "nervesvækkelse"

[...] der bredte sig med epidemisk hast i årene op til århundredeskiftet og skabte et akut behov for adækvate behandlingsformer. Neurastenikerne klagede over forskellige grader af svimmelhed, hovedpine, humørsvingninger og søvnløshed, som i værste fald resulterede i deciderede nervesammenbrud. Særlig udsatte var funktionærer, lærere og højt specialiserede erhverv med en vidtstrakt grad af mekanisering, som f.eks. telefonistinder.

Et forsøg på "adækvate behandlingsformer" var kolonien Monte Verità ved byen Ascona og Lago Maggiore. Typisk for reformbevægelsen var grundlæggerne ikke enige om, hvorvidt kolonien skulle være et selvforsynende kooperativ eller en slags sanatorium, hvor det nervesvækkede borgerskab kunne leje sig ind i kortere eller længere tid for at tage lys- og luftbade. Monte Verità blev i de følgende år en vigtig institution for reformbevægelsen og besøgt af mange betydelige skikkelser i tysk åndsliv, som f.eks. sociologen Max Weber, der havde alvorlige problemer med nerverne, ægteskabet og seksualiteten, eller forfatteren Hermann Hesse, der havde det med at stikke af fra sit borgerlige liv med kone og børn, når tobak og alkohol ikke længere dulmede nok. Da han en dag mødte "fire forunderlige skikkelser med langt hår, sandaler og nøgne ben", der drog gennem hans hjemby Gaienhofen i Tyskland, fulgte han impulsivt med dem over alperne til Ascona og blev der en tid. Året efter vendte han tilbage og klatrede nøgen rundt i bjergene i nogle uger. Han kom i god form og blev solbrændt, men åndeligt indhold fik han ikke meget af.

Et særligt træk ved livsreformbevægelsen var dens evne til at indoptage og rumme selv de største kontraster. Politisk spændte den fra det yderste venstre til det yderste højre. Et eksempel på førstnævnte var "Rådsrepublikken Bayern", der blev udråbt af "det revolutionære arbejdsråd" i München i 1919 midt i kaosset efter 1. Verdenskrig. Man nationaliserede produktionsmidler og presse, ændrede pengesystemet og skolesystemet og oprettede en rød hær. Drømmen var vist at blive en del af Sovjetunionen. I spidsen for denne revolution stod i begyndelsen en række bohemer, digtere og "profeter", hvoraf flere havde tilknytning til livsreformen. Rådsrepublikken blev dog hurtigt nedkæmpet af højreorienterede frikorps. I den anden ende af den politiske skala var de agrare og nationalistiske *völkische*

bevægelser med deres ideer om *Blut und Boden*, den ariske races overlegenhed og dens ret til landet samt antisemitisme, der sammen med en række andre impulser fra livsreformen senere smeltede sammen med nazismen. En kuriøs detalje er her, at det regiment, Adolf Hitler gjorde tjeneste i som korporal under 1. Verdenskrig, var en del af den bayerske hær og således kom under den kommunistiske rådsrepublik i 1919. Hitler kunne have forladt regimentet, hvis han ville, da det alligevel skulle demobiliseres, men han blev og blev dermed i en kort periode en del af Den Røde Hær. Senere skiftede han som bekendt side, og han så ingen grund til at nævne det lille mellemstykke i *Mein Kampf*.

Et gennemgående træk ved de mange og ellers vidt forskellige grupperinger inden for livsreformbevægelsen er, at de som oftest blev ledet af en karismatisk person, der kunne få profetagtig eller halvguddommelig status blandt tilhængerne. En af dem, der fik størst og mest blivende succes som profet, var Rudolf Steiner, hvis tanker den dag i dag, mere end hundrede år efter hans død, har stor indflydelse på mange mennesker.

I modsætning til mange af sine samtidige kom Steiner først ind i profetbranchen i en ret moden alder. I sin ungdom havde han flakket lidt rundt i periferien af det akademiske og oparbejdet en omfattende viden, mens han søgte efter en livsanskuelse. Den syntes han at finde kort efter århundredeskiftet, da han blev involveret i det tyske teosofiske selskab. Med udgangspunkt i teosofien begyndte Steiner at udvikle sin egen livsanskuelse, antroposofien, der er langt mere omfattende og gav Steiner mulighed for at inddrage næsten alle livets områder i sin lære, der havde mange lighedspunkter med den samtidige livsreformbevægelse:

Kritikken af den materialistiske verdensanskuelse og den moderne livsforms mangel på ånd, orienteringen mod fjernøstlige religioner og visdomstraditioner, optagetheden af esoteriske og alternative trossandheder, selvudvikling og individuation resonerer alt sammen med livsreformens grundlæggende ideer, og det samme gør vegetarismen samt modstanden mod stimulanter som tobak og alkohol.

Dertil kommer, at antroposofien, ganske som store dele af livsreformbevægelsen, rummer klart racistiske træk.

At Steiner endte med at blive en helt enestående succes som profet, skyldtes dels hans karismatiske personlighed, hans store belæsthed og usædvanlige flid, der bl.a. udmøntede sig i 6.000 foredrag og en værklister på 400 bind, dels at hans bevægelse var i stand til at inkludere næsten hvad som helst og gøre det til sit eget. "Det alternative markedes stormagasin", som Paulsen og Vangshardt kalder det.

Og opskriften virker altså stadig. Steiner var foregangsmand inden for økologisk – eller *biodynamisk*, som han kaldte det – landbrug, og denne dyrkningsform er i fremgang, såvel i Tyskland som i mange andre lande. Det samme gælder de særlige Steinerbørnehaver og Steinerskoler, og på helsemarkedet kan man stadig købe oprindelige Steinerprodukter, som f.eks. cremer af mærket Weleda. Ganske som det var tilfældet med fortidens livsreform, synes også Steiners lære at appellere til begge fløje i det politiske spektrum. Man kan med bogens forfattere undre sig lidt over, at så mange mennesker i vor tid tilsyneladende er parate til at sluge

de filosofiske kameler, der skal sluges, så som reinkarnation, astrallegeme og racehierarki, hvis man går ind på Rudolf Steiners livsanskuelse.

I *En plads i solen* holder Paulsen og Vangshardt sig hovedsageligt til livsreformens hjemland Tyskland og de virkninger, bevægelsen havde der, men vi får dog også et par udkig til verden udenfor, som f.eks. USA, hvor både beat-generationen i 1950'erne og hippierne i 1960'erne var påvirkede af den, og hvor Hermann Hesses forfatterskab blev genopdaget og gjort til kult. Eller England, hvor den såkaldte *garden city*-bevægelse var stærkt inspireret af Theodor Fritschs ideer om den livsreformerte *völkische* haveby, der er et mønstereksempel på byplanlægning.

Af særlig interesse for *Pontoppidanianas* læsere er en kort omtale af Henrik Pontoppidan og hans storebror Knud. Knud Pontoppidan, der var psykiater, havde allerede i 1886 udgivet bogen *Neurasthenien. Bidrag til Skildringen af vor Tids Nervøsitet*, så problemet var ikke kun tysk, og lillebror Henrik havde i sin sidste store roman *De Dødes Rige* et godt øje til tidens sundhedsapostle, som det fremgår af de stærkt satiriske skildringer af generalkonsul Koldings, frøken Søholm og mærkelige og tvivlsomme sekter som "stenaldermenneskene". Nu er sigtet med *En plads i solen* ikke at gå i dybden med Henrik Pontoppidans forfatterskab, selvom begge bogens forfattere er særdeles kompetente på området, så den begrænser sig til de nævnte eksempler, men den giver læsere af Pontoppidan en solid baggrund for at selv at finde en række temaer i forfatterskabet og forstå dem i deres åndshistoriske kontekst. Det gælder i små romaner som f.eks. *Det ideale Hjem*, hvor den patriarkalske familie tages under behandling og *Hans Kvast og Melusine*, hvor Hugo Martens fætter og modpol, dr. Martens, lever efter strengt livsreformerte principper, og det gælder i de tre store romaner. Emanuel Hansteds tolstojske profet i *Det forjættede Land* og Per Sidenius' selv- og naturdyrkende eneboer i slutningen af *Lykke-Per* synes at være sprunget lige ud af livsreformbevægelsen, og selv om der i *De Dødes Rige* gøres nar af bevægelsens mere kuriøse udslag, har flere af de personer i bogen, der skildres positivt – og dermed nok også forfatteren – selv en ret bred rem af huden. Torben Dihmers dyrkelse af det okkulte, af Middelalderen og hans afstandtagen fra moderne videnskab samt – og især – hans drøm om at omdanne godset Fausingholm til en slags Noahs ark, der skal redde de udvalgte få, når civilisationen kollapser, peger i den retning. Det er i den sammenhæng interessant at sammenligne Henrik Pontoppidans tvetydige forhold til livsreformen med holdningen hos en, man nok ikke normalt ville sammenligne ham med, nemlig den tyske dadaist Hugo Ball, der spiller en fremtrædende rolle i *En plads i solen*. I 1916 tog Ball til Ascona og Monte Verità, men var ikke imponeret. Han skrev: "Der er en masse fåredumme naturmennesker, der vandrer omkring i sandaler og romerske tunikaer". Ti år senere skrev Ball, at han ville flytte til Toscana: "Der har jeg i tankerne at lave en stor koloni for kunstnere og forfattere på et gods. En slags lægskloster og gudsskole, som de første klostre var det i den tidlige middelalder". Man kan altså sagtens – som også Pontoppidan – håne livsreformen og samtidig være påvirket af den, for, som forfatterne skriver hen

mod bogens slutning, "Livsreformen er blevet så integreret i mainstreamkulturen, at det kan være svært at få øje på den".

Her er *En plads i solen* en hjælpsom øjenåbner. De to forfattere kommer omkring det omfangsrige og heterogene stof med et imponerende overblik og en detaljerigdom, der vidner om grundig research. Bogen er skrevet i et levende sprog og med en vis humoristisk distance, hvad emnet også i høj grad indbyder til sine steder. Eneste udfordring for læseren er måske at holde helt styr på det store galleri af farverige – i mange tilfælde rent ud forrykte – personer, der optræder på kryds og tværs af kapitlerne. Her kommer forfatterne dog læseren til hjælp med et personregister bagest i bogen.

Sammenligningen af Fidus' og Friedrichs billeder i indledningen til denne anmeldelse står helt for min egen regning og er taget med for at vise, at nok var livsreformbevægelsen på mange måder noget nyt og potentielt revolutionerende, da den kom frem i slutningen af det 19. århundrede, men den var dog ikke mere ny, end at den havde rødder tilbage til romantikken i begyndelsen af århundredet. Dette aspekt er stort set fraværende i bogen, idet forfatterne har valgt at koncentrere sig om selve bevægelsen og dens efterliv.

Det ændrer dog ikke på, at *En plads i solen* kan anbefales på det varmeste – ikke blot til Pontoppidan-afficionados, men til alle, der interesserer sig for kulturhistorie.